

Az afrikai nevek és szavak magyar írásmódja

Az afrikai nyelvek és népek megnevezésének néhány jellemvonása

1. Az idegen nevek és szavak magyar írásmódja rendezésének szükséges volta

Az idegen nevek és szavak magyaros írásmódja nyelvhelyességi és helyesírási szempontból régóta nehézséget okoz, és rendezést kíván. E kérdéseket leginkább a helyesírás szemszögéből kiindulva igyekeztek megoldani, és az eredmény helyesírási szabályzat formájában jelent meg. Így jelenleg érvényes szabályzatunk (A magyar helyesírás szabályai, 1959) általános szabályt közöl az idegen szavak és tulajdonnevek írására (278—289. §) és a nem latin betűs írású nyelvek közül az orosz, a görög és a kínai szavak és nevek átírására (290—312. §) vonatkozóan. A kínai írásmódra ez a szabályzat csak néhány általános alapelvet ad, részletesen külön kiadvány tárgyalja (A kínai nevek és szavak magyar átírása, Budapest, 1952). Hogy ezek a szabályok nemcsak helyesírási, hanem nyelvhelyességi kérdésekben is állást foglalnak, arra példa az a szabály (307. §), amely az ógörög szavak görögös, nem pedig latinus írásmódját mondja ki helyesnek. A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási bizottságának munkabizottságai ezen kívül most-készítik elő számos ázsiai nyelv szavainak és neveinek írásmódját (lásd BETHLENFALVY 1964.) Tudomásom szerint most készül az arab szavak és nevek magyar átírásának szabályzata is. Az egyre több világrészt, ill. népet, nyelvet felölelő írásmódrendezést maga az élet követeli meg: a világesemények következtében mind a napisajtó, mind a tudománynépszerűsítő irodalom, de még az ügyiratkezelés és a magánlevelezés is egyre többet foglalkozik e hazánktól igen távoli népekkel, említi az ott élők neveit, a földrajzi neveket, és ír le egyes szavakat, kifejezéseket, míg a múlt században vagy még évtizedekkel ezelőtt is csak egy-egy napihír vagy egy útleírás során került a sajtóba egy-két ilyen idegen szó vagy név, és az írásmód alkalmi és következtelen volta senkinek sem tűnt fel. De a magyar nyelvű tudományos irodalom is mindinkább igényli az általános írásrendezést. Orientalisztikánk ma már nemcsak idegen nyelven íródik, és nemcsak az áltáji nyelvekre korlátozódik. Néhány év óta pedig kialakulóban van a hazai (és magyar nyelvű) afrikanisztika. Az afrikai nyelvek osztályozásának problémái c. tanulmányomban (FODOR 1965) kerültem szembe először jelentős írás gondokkal, s az ott alkalmazott megoldást (41) nagyon is ideiglenesnek tekintettem és tekintem.

A nem tudományos irodalomban (népszerűsítő munkák, napisajtó stb.) elburjánzott mai összevisszaság még inkább megköveteli az átfogó rendezést.

2. Az afrikai nevek és szavak magyar írásmódja Az írásmód rendezésének köre

Az afrikai nevek és szavak írásmódjának problémája az eddigi részszabályokhoz viszonyítva jóval heterogénebb természetű, ti. az afrikai nevek és szavak több száz, igen gyakran egymástól teljesen különböző nyelvhez tartoznak. Hogy mégis egy szabályzat alá kerülnek, annak csak gyakorlati okai vannak: a nyelvi anyag legnagyobb része tudományos szempontból úgyszólván feldolgozatlan (általánosan, nemcsak a még zsenge hazai afrikanisztikánk szempontjából), az adatok jó része csak angol, francia és német (legfeljebb még olasz, spanyol vagy portugál) nyelvi közvetítés útján vált közismertté.¹

Mindenekelőtt tisztázni kell az „afrikai” tárgykor fogalmát. Ide tulajdonképpen a fekete-afrikai nyelvi terület anyaga tartozik. Illetékesség hiánya miatt nem foglalkozhatunk a szemita és hamita anyaggal, tehát az arab, egyiptomi, a berber, a kusita és az etióp (amhara, tigré, tigrinya stb.) szavakkal és nevekkal (az arab — mint említettem — külön szabályozás tárgya lesz), de az Afrika földrajzi területéhez tartozó madagaszkári indonéz nevek és szavak írásmódjának kérdése sem vonható bele ebbe a rendezésbe. Persze a tulajdonképpeni afrikai név- és szóanyag rendezése sem választható el mereven a szemita-hamita, főképpen az arab szabályzat alapelveitől és egyes részletmegoldásaitól, hiszen számos fekete-afrikai név tulajdonképpen arab földrajzi névvel függ össze, pl. a teisz-um-danab nyelv. Azonkívül az arabban és sok afrikai nyelvben előforduló hangszalagzárhang jelölése egyformán oldandó meg mindkét szabályzatban, akár ´ jellel, akár anélkül, pl. El-Alamein neve ´ jel nélkül van írva az Új Magyar Lexikon 6. kötetében (677. lap), El-´Alamein alakban az egyik világtérképen (Politikai és Gazdasági Világatlasz. Budapest 1961.).

A rendezendő szó- és névanyag soknemű, de főleg tudományos szempontból egyenetlenül feldolgozott volta, továbbá az arab anyag írásmódjának rendezéséhez való igazításának követelménye miatt az afrikai nevek és szavak magyar írásmódjának szabályzata mind alapelvei, mind részletmegoldásai tekintetében csak ideiglenes jellegű lehet. A mellékelt névanyagban kérdőjellel jelöltem azokat a javaslatokat, amelyek még ennél is kevésbé tekinthetők végleges megoldásnak, mivel ismereteink bővülésével, továbbá az arab anyagra vonatkozó szabályzat megjelenésével okvetlenül módosításra szorulnak.

3. Az afrikai írásrendszerek főbb sajátosságai

Az afrikai nevek és szavak magyaros írásmódjának kérdése — mint már utaltam rá — részben nyelvhelyességi probléma, (tágabb értelemben véve), ti. ki kell választani az alakváltozatok közül egyet vagy többet, amelyet magyar névként fogadunk el, részben pedig a szoros értelemben vett helyesírási kérdés. Mivel a tulajdonképpeni afrikai nyelvek között a latin írás a XIX. század derekától kezdve általános lett (már ti. amelyik nyelvnek gyakorlati

¹ A rendezést nálunk egy bizottság végzi, amelynek munkájában afrikanista nyelvész és néprajzos, geográfus és magyar nyelvhelyességi és helyesírási szakember vesz részt. E javaslatot a bizottság számára készítettem el.

írásrendszere van), és kiszorította a korábbi arab írást, ezért átírási vagy át-
betűzési kérdések nem kerülnek szóba, tehát lényegében az idegen nevek és
szavak magyaros írásmódjáról szóló általános helyesírási elveket kell speciális
anyagunkra is alkalmazni.²

A latin írású anyag három részre osztható:

1. a fentebb említett nyelvek, amelyeknek néhány évtizede gyakorlati
célra alkalmas és általánosabban használt írásuk van, sőt viszonylag értékes
irodalmi műveket jelentetnek meg rajtuk. Ezeknek a nyelveknek a száma
kevés, a legfontosabb a szuahéli és a hausza, továbbá a lingala, a joruba,
a bambara, az eve, a tvi, a fulbe (szudáni nyelvek), a duala, a zulu (bantu)³
stb.;

2. azok a nyelvek, amelyeknek írásrendszere gyakorlati szempontból
csekély jelentőségű, legfeljebb bibliafordítás vagy még néhány vallásos tárgyú
mű jelent meg e nyelveken, vagy éppenséggel semmi, ezzel szemben nyelv-
tudományi és etnográfiai célra használt fonetikus írásrendszert vagy rend-
szereket dolgoztak ki számukra, s több tudományos munkában alkalmazták
őket. Ilyen nyelvek: a dagomba, a grebo, a szuszu, a temne, a volof (szudáni
nyelvek), a ndebele (bantu) stb.;

3. ebbe a csoportba tartozik az afrikai nyelvek túlnyomó többsége. Itt
semmiféle írásrendszer nincs; ha tudományos feljegyzések történtek is, azok
valamely fonetikai ábécé alkalmazásával készültek, vagy ezek valamelyiké-
nek a szerző által történt egyéni módosításával, mint pl.: az avatime, az
avikam, a guang, a kaszonke, a ngbaka, a sziti (szudáni nyelvek).

A 2. és 3. csoportba tartozó nyelvekre alkalmazott fonetikus írás jeleiben,
de még az első csoportba tartozó nyelvek jelrendszerében is (a bantu nyelveket,
főleg a szuahélit kivéve) az Association Phonétique Internationale szellemé-
ben alkalmazott és betűtípusait az afrikai nyelvek sajátosságos hangjaihoz
módosított afrikai fonetikus ábécé körvonalai mutatkoznak meg, vagyis bizo-
nyos jellegzetes hangjelölés fellelhető bennük, ilyen pl. a magyar ábécében
nem szereplő *o* az *o*-nál nyíltabb, a *mi* labiális *a* hangunkkal lényegében azonos
hangot jelölő betű, és a *β* a bilabiális implozív zöngés zárhang jelölésére,
amelyet azért sok munkában és némely gyakorlati helyesírásban egyszerűen
gb-vel írnak. Az afrikai fonetikus írás sokkal kevésbé egységes, mint a szláv
fonetikus írás, és még kevésbé lehet állandó, hiszen az afrikai nyelvek tudo-
mányos igényű feldolgozása fonetikai szempontból is a jövő feladata, ugyan-
akkor az eszközfonetikai úton alkalmazott egyes újabb részletkutatások
(amelyek természetesen modern fonológikus szemléleten is alapulnak) számos
esetben módosítják a korábban WARDnak, WESTERMANNnak és az afrikanisz-
tika más úttörőinek (kezdetleges eszközzel vagy csak fül útján észlelt) az
egyes hangok akusztikai természetére vonatkozó megfigyeléseit.

A cikk végén közlök egy táblázatot, amely az afrikai nyelvek hangjainak
magyar átírását tartalmazza. A hangszalagzárhangot ideiglenesen jellel
jelöltem a táblázatban.

² Meg kell jegyezni, hogy néhány afrikai népnek van – európai, ill. az arab írás
hatására vagy csak ösztönzésére – kifejlesztett saját írásrendszere, mint pl. a vai szó-
tagírás és a bamum ideografikus írás, ezeknek a gyakorlati jelentősége csekély, sőt a
technika és a kultúra fejlődése kihalásukat fogja okozni, így a szabályzat kidolgozása
során szükségtelen figyelembe venni őket.

³ A továbbiakban a neveket – ha nem szükséges valamely átírást idézni – az
általam javasolt magyaros alakban írom.

A táblázatban szereplő fonetikus jelek egy része, pl. W^+ , LADEFOGED (1964) egyéni jelölése. LADEFOGED munkája éppen az, amely a legmodernebb és legalaposabb a nyugat-afrikai nyelvek hangrendszerére vonatkozóan. S mivel a legjellegzetesebb fonetikai eltéréseket (a dél-afrikai nyelvek csettintő hangjait kivéve) éppen Nyugat-Afrikában találjuk meg, célszerű volt az ő munkáját alapul venni. Persze nem Ladefoged módosított betűtípusai kedvéért készült a táblázat, hanem inkább az általánosabb fonetikai jelek kedvéért, főleg annak a bemutatására, hogy a megfelelő afrikai hangok helyett milyen magyar helyesírási betűtípus volna alkalmazható. Ami a csettintő hangokat illeti, az általánosan elfogadott jelölés az alábbi: /= dentikoronális vagy alveolokoronális, =- =prepalatális-predorzális, ! =mediopalatális-koronális és // = laterális csettintő hang. A helyesírási szabályzat 282. §-a szerint tehát vagy így, vagy a // = féle jelek elhagyásával pusztán az alapbetűtípussal írjuk magyarosan az illető szavakat.

A táblázat, illetőleg az említett alapelv azoknak az afrikai nyelvű szavaknak a magyaros átírására vonatkozik, amelyeket közvetlenül valamely tudományos igényű munkából vagy élőnyelvi közlésből veszünk át, de nem tudományos igényű munkában kívánunk alkalmazni. Az előbb említett 1. csoport nyelveinek valamelyikébe tartozó szavak átírása e táblázat segítségével vagy leggyakrabban anélkül, a helyesírási szabályzat általános elveinek alkalmazásával könnyen megoldható. Ez vonatkozik elsősorban a szuahéli szavak magyaros írására. Itt csupán egyetlen nehézség a ' jel, amelynek hangértéke tulajdonképpen nincs. A hiányjel a szuahéliben a *ng'* betűcsoport hangértékét módosítja *ng* hangértékről mediopalatális nazálisra, pl. *ng'ombe* 'tehén'. Tehát e jel a magyaros írásban vagy megmarad, vagy elhagyjuk.

4. Az afrikai szavak magyaros írásmódja

Az afrikai szavak igen nagy része azonban nem tudományos átírásból vagy közvetlen élő megfigyelésből kerül vagy kerülhet a sajtóba, hanem közvetett úton, mégpedig angol, francia vagy más nyelvű átírások útján. Mint-hogy ezekben az esetekben az eredeti hangértéket visszaállítani legfeljebb csak az illető nyelvet jól ismerő és fonetikailag képzett személy tudja, ezekben az esetekben két eljárás lehetséges:

1. vagy megtartani és filológiai hűséggel követni a közvetett idegenes írásmódot, az illető szavat vagy kitétel idézőjelbe téve,

2. vagy a szóban forgó nyelvi közlést angol, francia vagy más nyelvű szónak tekintve meghonosodott magyar szóként írjuk át, tehát az idegenes helyesírást megszüntetjük, a francia *ou* helyett *u* betűt, az angol *sh* helyett *s* betűt stb. írunk. Ezzel az eljárással az eredeti afrikai hangalaktól még meszszebb kerülünk ugyan, de az idegen nyelven nem vagy kevéssé tudó számára megkönnyítjük az olvasást. Persze csak annak célszerű ezt az írásmagyarosítást elvégezni, aki angolul, franciául stb. jól tud. Még ebben az esetben is tanácsos az illető szót idézőjel közé tenni. Nem kétséges, hogy ha különböző idegen nyelvű forrásból írjuk át ugyanazt az afrikai szót, akkor olyan eltérések keletkezhetnek a különböző magyarosítások közt, hogy a két vagy több alak azonoságára nehéz lehet ráismerni, de ez végeredményben az 1. eljárás esetében is előfordulhat. A gyakoribbá váló szavak és kifejezések egyöntetű írása később aztán magától kialakulhat.

5. Az afrikai személynévek írásmódja

Az afrikai szavak írása jelenleg inkább elméleti, mint gyakorlati jellegű kérdés. Nem áll ez a nevekre vonatkozólag.

Ami a személynévek kérdését illeti, itt is csak ideiglenes szabályzat állítható fel. Amíg ugyanis az afrikai honi nyelvi sajtó annyira meg nem erősödik, hogy közvetlenül tőlük nem kapunk híryanagot, addig a személynévek, túlnyomó többségben politikusok és más közéleti személyiségek nevei, jobbra francia, angol, orosz stb. forrásokon keresztül kerülnek hozzánk.

Sok nem arab országból való afrikai személynék is arab jellegű neve van, ezek magyaros írásmódjára az arab átírási szabályok fognak vonatkozni. Az európai jellegű személynévek gyakran vegyes jellegűek, keresztnévül sokszor az európai népeknél szokásos keresztnévek használatosak angol, francia stb. helyesírással, míg a családnevek közül sok nem európai, hanem afrikai jellegű akad. Persze a keresztnévek között is előfordul afrikai jellegű. E vegyességnek sajnos a magyaros írásmódban is szükségszerűen vissza kell tükröződnie. Nem volna helyeselhető a François, John stb. jellegű neveket megmagyarosítani és Ferenc, János stb. nevet írni csak azért, mert a vezetéknevet magyaros helyesírással írjuk át. Ezekre az afrikai vezetéknevekre az idegen közvetítéssel hozzánk érkezett afrikai szavak átírására érvényes szabály alkalmazható. Tehát vagy meghagyjuk őket angolos, franciás stb. alakban, vagy átírjuk őket magyaros alakban. Az ismert és nyomtatásban előforduló afrikai személyek nevét inkább magyarosan kellene írni, hiszen a helyes kiejtést (mármint az angolt, a franciát stb.) könnyű megállapítani. Javasolom tehát, hogy Kwame Nkruma és nem Kwame Nkrumah, Szeku Turé, nem Sékou Touré alakban írjuk zentúl a ghanai, illetőleg a guineai politikus nevét a kongói politikus, Csombe nevének írásmódjához hasonlóan. A francia szóvégi *é* betűt — eltekintve az előbb említett államférfi nevéől, amely már nálunk (a kiejtésben is) *é* végződésel honosodott meg — bátran írjuk át *e* jellel, mert ez a legtöbb esetben inkább nyílt *e* hangot jelöl. Vigyázni kell azonban, hogy az orosz átírásból hozzánk kerülő afrikai neveket az „eredeti” angol, francia stb. alakkal egyeztessük.

6. Az afrikai földrajzi nevek magyaros írásmódja

A földrajzi nevek kérdésével itt nem kívánok részletesen foglalkozni. Ez annyira sokrétű és bonyolult probléma, hogy meghaladja ennek a javaslatnak a kereteit még az alapelvek kidolgozása szempontjából is. Másrészt pedig illetékesség hiányában sem szólhatok hozzá. Tudomásom szerint az afrikai földrajzi nevek geográfiai szempontból sinesenek megnyugtatóan rendezve és az UNESCO a közeljövőben indít el egy ilyen irányú nemzetközi munkát. Hazánkban az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal égisze alatt működik egy földrajzinév-bizottság, amely többek között az afrikai földrajzi nevek magyar térképeken alkalmazott átírását hivatott szabályozni. Ennek a bizottságnak egy állandó magyar nyelvhelyességi és helyesírási szakértő tagja is van, jelenleg Szathmári István személyében. A hivatalos térképészeti elnevezések és írásmód azonban nem mindig azonos a mindennapi földrajzi elnevezésekkel és írásmóddal. Ugyanakkor az afrikai nyelvi és néprajzi névanyag gyakran szorosan összefügg földrajzi nevekkel, hogy csak a „csadi” vagy „csádi” nyelv-

veket említsem. A magyar földrajzi névhasználat és írásmód egyenetlenségére vonatkozólag lásd korábbi megjegyzésemet. (FODOR 1965: 40.) A „csádi nyelvek” vagy „adamaui nyelvek” elnevezés, amely főként nyelvtudományi terminus technicus, nyilván a földrajzi névből származik. Vannak esetek, amikor a viszony fordított vagy legalábbis nem tisztázott. Ez vonatkozik a „logone” nép- és nyelvnév, illetőleg a „Logone” folyó nevére.

Okvetlenül szükséges tehát, hogy a legfontosabb afrikai földrajzi névanyag magyaros elnevezésének és írásmódjának alapelveit illetékes szakemberek kidolgozzák. A legnagyobb nehézséget az elnevezések heterogén volta okozza, pl.:

angol:

Adamaawa
Algeria
Benue
Cairo
Cameroon
Chad
Guinea
Marocco
Senegal
Sudan
Timbuktu
Ubangi

francia:

Adamaoua
Algérie
Bénoué
Le Caire
Cameroun
Tchad
Guinée
Maroc
Sénégal
Soudan
Tombouctou
Oubangui

7. Az afrikai nyelvek és népek megnevezéseinek írásmódja

A továbbiakban rátérek a nyelvészeti (és néprajzi) vonatkozású névanyag, tehát a nyelvek és törzsek nevei magyaros írásmódjának kérdésére. Az államneveken, a fontosabb földrajzi neveken, a személyneveken kívül ez az anyag szerepel leginkább a napisajtó, a tudománynépszerűsítő munkák és fejlődő afrikanisztikánk tárgykörében, és már csak az utóbbi szempont is megkívánja a probléma rendezését.

7.1. Az afrikai nyelvek és népek megnevezéseinek néhány jellemvonása; a soknevűség és az egyalakúság

A nyelvi és törzsi neveket egy anyagban kell tárgyalni, minthogy a két név nem mindig különbözik egymástól. Mivel azonban a kettő gyakran mégsem azonos, sőt olykor egészen más, az együttes tárgyalás során meg is kell különböztetni a kettőt (ill. jelezni kell a kétfajta név egybeesését), ha adatunk van rá.

A másik fontos kettősség az afrikai nép- és nyelvnevekben a saját és az idegen elnevezés különbsége, amely Afrikában éppen úgy megvan, mint Európában.

A két említett megkülönböztetésnek azért hangsúlyozom a fontosságát, mert tulajdonképpen ez a kettő a forrása az afrikai nyelv-, ill. népnevek olyanira jellegzetes sajátosságának, a soknevűségnek, vagyis a nevek poli-

nimiájának. Igaz, hogy ez a jelenség más kontinensen is megtalálható, csak hogy ott sokkal kisebb a változatok száma. A „magyar” nép-, illetőleg nyelv-név saját név, bár a román, cseh, szlovák, szerb-horvát (megfelelő fonetikai különbséggel) is ezt használja, de más idegen népeknél előfordul az egy forrásból eredő „ungarisch, ungherese, hongrois, hungarian” stb., és a megint más forrásból származó „wegierski, vengerskij” (igaz, hogy végeredményben ezek is az előbbivel rokonok, tehát az „onogur” népnévre mennek vissza). Ehhez a példához hasonlóan egész Európában ritkán találunk azonnal fel nem ismerhető különbségeket a változatok között; nem beszélve arról, hogy a saját és az idegen elnevezés, a nyelv- és a népnév különbsége (ha van ilyen, pl. „oszt-rák” nép, de „német” nyelv) világosan felismerhető és könnyen kimutatható.

Nem ez a helyzet Afrikában, azaz Afrika északi részében, ahol a szudáni-nak vagy szudán-guineainak nevezett népek élnek. Itt általában egymás szomszédságában, falu falu mellett vagy nagyobb városszerű településeken belül (olykor ténylegesen keveredve) utcarész utcarész mellett sokféle egymással rokon, egymás nyelvét értő vagy nem értő, és egymással nem rokon törzsek élnek, amelyek különféleképpen nevezik egymást. A nevek sokféleségét még az a körülmény növeli, hogy egy-egy népnek többféle csoportja (más-más nyelvjárás) másként nevezi magát vagy az egész népet. A „szongai” nép saját neve pl. *sōŋai kine* 'a szongaiok nyelve', de gyakran mondják így is: *koira kine* 'az ország nyelve', a nyugati nyelvjárásokban a nyelv neve viszont: *jene kine* 'Dzsenne nyelve'.

Az európai gyarmatosítók szintén névadókká váltak, hogy átvettek a sokféle (általuk nem mindig megkülönböztetett) névből egyet vagy kettőt, s e nevek nem mindig azonosak a nép saját elnevezésével, sőt olykor egyaránt vonatkoznak a népre és a nyelvre. Az európaiak nem egységes nép, francia, angol, spanyol, portugál (az első világháború előtt még német) gyarmatok keletkeztek, amelyeknek határai nem estek egybe az etnográfiai határokkal, következésképpen ugyanarra a nyelvre és népre gyakran más nevet talált az angol, mint a francia vagy a német; de még haugyan az volt is a név, más hangalakban hallotta vagy írta át saját helyesírása szerint, vagy a legtöbb esetben legalább helyesírási különbség választja el ezeket a neveket egymástól.

Rá kell mutatnom, hogy az afrikanisztikai tudományos irodalom sem egységes a nyelv- és népnevek használatában, hanem országonként más-más elnevezés járja vagy legalábbis szokásosabb. A „Fulani” inkább az angol, a „Fulbe” inkább a német, a „peul” a francia afrikanisztikai irodalom terminus technicus. Természetesen azért a szudáni népek közt is vannak olyanok, amelyeknek csupán egy vagy néhány nevük van, amelyeknek funkcióját jól ismerjük, ilyen a „hausza”, a „joruba”, a „maszai” stb.

Az idegen és a saját névváltozatoknak tehát gyakran egész raját kapjuk ugyanarra a nyelvre vagy ugyanarra a törzsre vonatkozóan. Mivel az egyes népek nem mindig élnek jószomszédi viszonyban egymással, nem ritkák a „hivatalosabb” elnevezésen kívül adott ragadványnevek sem, amelyeket még az európaiak is tetézték olykor. Ilyen pl. az „idzso” nyelvre az angol „bonny”, a „zande” népre a „nyamnyam”. Érdekes példa minderre a „fulbe” név sokféle válfajának elterjedése (FODOR 1965: 44):

„A fulbe nyelv a saját elnevezés szerint *pul'ar* (*pul'al*, *pul-hal*) a *pul* tőből; a nép neve *ful-be* tulajdonképpen többes szám, az egyes számú alak

pul'o (*pullo*), s a tudományos irodalomban a németek inkább ezt a többes számú népnévi alakot használják. A francia tudományos irodalomba általában a *peul* alak került be, ez tulajdonképpen a *pullo* alakból származik nagyon hibás hanghelyettesítés útján. Az afrikai francia lakosság hatására még egy, népetimologikus elnevezés használatos, a *toucouleurs*. Ez emlékeztet e nép változatos embertani alkatára, amely a testük színében is megmutatkozik, a sötétebb szürkétől, feketétől az európaiakkal majdnem azonos világosabb fehér színig. De a név a *tokolor* szóból származik, és a volofok hívják így a fulbákat (valószínűleg a *tekruri* 'szudániak' névből). A fulbákat a mande nép *fulani* (*fila*, *fula*) néven hívja, a kanuriak *filata* néven nevezik, a hauszák ugyancsak *fulani* vagy *fulawa* néven. "És ha egy-egy nép nemcsak egy nyelvtani elemmel vagy a „nyelv”, ill. „nép” szóval különbözteti meg saját nyelvét vagy nevét, mint pl. az „avatime” nyelv- és népnév esetében (lásd a szótári részben az „avatime” címszót: a saját nevük a nyelvre *siyase*, a népre *kedemonye* vagy *kanema*; a tudományos irodalomban a legelterjedtebb az „avatime” név, utána a „kedemonie” név a nyelvre és népre egyaránt alkalmazva), nem minden szomszédja ismeri, és főleg az afrikanisztika eddigi színvonalán a kutatók sem mindig ismerik ezt a különbséget. Így fordulhat elő aztán, hogy egy-egy esetben ömlesztve kapunk egy sereg elnevezést, amelyet nem tudunk a kétfajta különbségtétel szerint szétválasztani. Ez vonatkozik pl. az Észak-Tanganyikában élő „tatoga” népre, amelynek nevei MURDOCK (1959: 331) szerint: *tatoga*, *datoga*, *mangati*, *taturu*.

A nevek sokféleségének nem egy esetben más oka is lehet, ti. hogy a sok név két népet, ill. nyelvet takar, de hiányos ismereteink eddig egy egységként tartották őket számon. Ez vonatkozik talán a „bozo” — „szoninke” és a „kotoko” — „logone” névkettősség esetére.

Más a helyzet az Afrika déli felén élő bantu népek közt. Az előbb vázolt települési összevisszaság előfordul ugyan ezen a területen is, de a bantu népek nyelvének általános szerkezeti egysége következtében az elnevezések különbsége légfeljebb néhány fonetikai változatban mutatkozik meg. Ami a tulajdonképpeni soknevűség, az nem más, mint a nép és a nyelv nevének különbsége, amely általában két prefixumnak, a népet jelentő **ba-* (többes számú alak) és változatainak, ill. a nyelvet jelentő *ki-* és változatainak különbsége. Az elnevezési sokféleség tehát a bantu neveknél lényegesen egyszerűsödik a mi problémánk szempontjából, azonban annival bonyolultabb a helyzet, hogy a hozzá nem értés további alakváltozatokat gyártott úgy, hogy e neveket felváltva használták és terjesztették el prefixumos és prefixum nélküli alakban, sőt nemegyszer a prefixumot megfordított jelentési értékben, tehát a *ki-* féleségeket népnévi és a *ba-* féleségeket nyelvnévi használatban. A magyar nyelvhelyesség szempontjai inkább azt követelnék meg, hogy magyaros formában csak a prefixum nélküli alakot írjuk le. Sajnos, mivel a prefixumot a laikus nem mindig tudja leválasztani a tőtől, pl. a „szengo” — „loszengo” esetében, ezért a prefixumos használatot teljesen eltiltani nem lehet. Vagylagosan eltűrhetjük tehát a megfelelő prefixumos alakot, ha utána nem tesszük ki magyarul, hogy „nép” vagy „nyelv”, tehát nem mondjuk, hogy „szeszuto nyelv” vagy „baszuto nép”, hanem csak „a szeszuto” vagy „a baszuto”, és ha a prefixum lehetőleg zárójel között közvetlenül, kötőjel nélkül csatlakozik a kisbetűvel, nem pedig (külföldi szokás szerint) a prefixumot és a tövet is nagybetűvel író alakhoz, pl.: „(ki)szuahéli”, „(va)sambala”, nem „KiSzuahéli” vagy „Va-Sambala”.

Nagyon érdekes, hogy a bantu csoport névtani szempontból is mennyire egységesnek és az előbbi nyelvcsaládtól mennyire különbözőnek mutatkozik.

A harmadik rendezést kívánó csoport csak néhány névből áll. Ez a busmanok, hottentották és más velük talán rokon nép és nyelv nevét tartalmazza. Ennek a nyelvcsaládnak tudományos összefoglaló neve „koin” vagy „koisan”. Alakváltozatok itt is előfordulnak, de számuk nem jelentős. Az egyetlen nehézséget némely ide tartozó név kezdő csettintőhangjának írása, amelyre vonatkozóan már az előbb javaslatot tettem.

Az afrikai nép- és nyelvnevek másik jellegzetessége a nevek egyalakúsága, homonimiája, a terminus technicus eredeti, szűkebb jelentésében. Ennek három fajtája van. Az egyik az, amikor két különböző törzsnak vagy nyelvnek a neve teljesen ugyanaz. Mivel a polinimia jelensége folytán többnyire nem egy, hanem három-négy, sőt több neve van mindegyik etnikai egységnek, ide csak azt az esetet veszem, amikor a legismertebb nevek azonosak, vagy amikor a szóban forgó egységeknek valóban csak egy-két neve van, s ebből a legtöbb azonos, ill. csak egy-egy a nem azonos nevű. Ilyen pl. a Nigériában élő „baza” nép, amely talán „baza-komo” és „baza-kaduna” ágból áll. Ez a név azonos a Libériában élő „baza” vagy idegen néven „gbaza” nép nevével.

A második csoportba azok a nyelvek és népek tartoznak, amelyeknek több neve közül csak egy azonos. Ilyen pl. a Togóban és Dahomeyban beszélt „logba”, amelynek másik neve „legba” azonos a Togóban élő „logba” nép nevével, amelynek ez nem saját neve.

A harmadik típusba azokat a soknevű nyelveket, ill. népeket soroltam, amelyeknek egyik neve fonetikailag nagyon hasonló, bár nem teljesen azonos. Pl. az Elefántcsontparton beszélt „avikam” egyik idegen neve „gbanda” majdnem azonos a Libériában beszélt „bandi” másik saját nevével, a „gbande” alakkal, továbbá a tőlük jóval keletebbre élő „ngbandi”, ill. „gbandi” nép nevével.

Ha most ennek a homonimiának az okait vizsgáljuk, akkor ismét három csoportot állapíthatunk meg.

Az első a véletlen hasonlóság vagy azonosság esete. Ez nemcsak az afrikai nyelvek és népek körében fordul elő, hanem a világ valamennyi nép- és nyelvneve közt kimutatható, pl. a bantu „tonga” név hangzásra lényegében azonos a polinéz nyelvcsaládba tartozó „tonga”, másképpen „rarotonga” névvel, de ilyen a bantu „lolo” és a tibeti-burmai nyelvekkel rokon „lolo”, a madagaszkár (indonéz) „bara”, a tibeti-burmai nyelvek közé tartozó „bara” és a dél-amerikai indián „bara” (Bará) nyelvjárás; nem beszélve arról, hogy a szudáni „bola” nyelvnek is van „bara” névváltozata.

E jelenség magyarázata ugyanaz, mint azé a jelenségé, amikor nem rokon nyelveknek számos ugyanazon vagy rokon jelentésű szava hasonló vagy azonos hangalakú. A világ kb. 3000 nyelvileg különböző népének tízezernyi nyelv- és törzsneve között a többség csak három-öt hangból tevődik össze, s ilyen esetben a véletlen azonosság statisztikailag is kiszámítható.

A második csoportba azok a nevek tartoznak, amelyek közt genetikus kapcsolat lehetséges, vagyis a két nép, ill. nyelv rokon származású. Ez nyilvánvaló az egymással egy szűkebb rokonsági fokba tartozó „ronga”, „szonga”, „tonga” bantu nyelvek közt, és feltehetően vonatkozik az ugyancsak bantu „nkonde” — „nkundo”, „honde” — „hunde”, „konde” — „kondo” — „kondzo”, „kutu” — „kundu”, „mbunda” — „mbundu” nevek alaki hasonlóságára.

A szudáni népek számos csoportjában a genetikus kapcsolatok nincsenek lellőképpen tisztázva, azért itt inkább csak találgatásokra vagyunk utalva. Ha az afrikai névkutatás stúdiума megerősödik, a nyelvészeti módszerekkel vállvetve segítheti a genetikus összefüggések kihámozását. Nem lehetetlen, hogy némely esetben éppen a nyelv-, ill. népnevek azonosságának megállapítása lesz a legnyomósabb érv két nyelv rokonságának bizonyításában, bár a fordított esetre inkább számíthatunk. Sajnos egyelőre még messze állunk ettől.

Hadd említsünk néhány példát a szudáni névhomonimia köréből. Ezek közül több esetben csak egy-egy elnevezés homonim.

Példának lehet hozni az Ugandában beszélt „acsoli” nyelvet, amelynek másik neve, a „gang” homonim a Togóban, ill. Dahomeyben beszélt két nyelv közös nyelvével, a „gan”-nal, amelyek közül az egyiknek az „adangme”, az utóbbinak a „padogo” egy másik ismert neve. A „gan” helyes ejtése *gã*. De homonim névnek számít az utóbbi két néptől északra élő „guang” nép neve is, bár igaz, hogy saját nevük „agbanyito” a nyelvre és „ngbanya” a népre. Az, hogy a „mande” nyelvcsaládba tartozó egyik nyelv neve „mende”, nyilvánvalóvá teszi a két név közötti genetikus kapcsolatot. A továbbiakhoz még csak példaképpen sorolok néhány olyan nyelvet, amelyek külön csoportba tartoznak, s a csoportok rokonsága nincs bizonyítva, viszont nevük hasonló: „bazari” — „bazari” — „basziri” (másik neve: „szere”); „kposzo” („akposzo”) — „kpoto” („okpoto”); „bari” — „barea” — „barein”; „tem” (egyik idegen neve „temne”) — „temne”; „masza” — „maszai”; „gola” — „golo” stb.

Ezek a példák mindkét esetre vonatkozhatnak. Alapos kutatás nélkül lehetetlen eldönteni, hogy a fenti példák közül melyik homonimia alapul a véletlenül és melyik a genetikus rokonságon. Az első példából a togo-dahomeyi két „gan” név alighanem genetikusan rokon, míg az „acsoli” nép másik neve, a „gang” és „guang” talán sem egymással, sem az előbbi kettővel nem rokon, s a nevek összecsengése pusztán véletlen. Természetesen mindkét feltevés csak „ránézésen” alapul.

A harmadik eset tulajdonképpen szintén azonos az előbbi csoporttal, de a bizonytalanságnak olyan nagy fokával állunk szemben, hogy külön kell kezelni őket. Itt ugyanis a neveknek az illető népekkel vagy nyelvekkel való azonosítása sincs megfelelően végrehajtva. Legjobb példa erre az „amadi”, „madi” nevek esete. Ismétlem itt egy előbbi munkámban mondottakat (FODOR 1965. 84):

„A továbbiakban néhány olyan példát említek meg, amelyekben a nyelv egyeztetése nehézségekbe ütközik ill. más szerzők másként határozzák meg a nyelv egységét.

Ilyen a közép-szudáni *moru*, *avukaja*, *madi* és *mittu* nyelv ügye. GREENBERG (1963: 109) ezeket a 4. alcsoportban sorolja fel a *mittu* kivételével, amely a felsorolásban nem szerepel, hanem csak a táblázatban van említés róla. DELAFOSSE (MEILLET—COHEN 1952: 773, ill. 778) elég bonyolult helyzetet tár elénk. A *moru*, ill. *amadi* néven számon tartott nyelvről azt írja, hogy nem szabad összetéveszteni a *mittu* nyelvvel, amelyet szintén hívnak *amadi*-nak, de az ubangi-csoportba tartozik. A *mittu* többi neve az *amadi*-n kívül *abukaja* vagy *avukaja* vagy *mittumadi*, de *moru*-nak is mondjuk. Végül a *madi* nyelvről azt mondja (1952: 774), hogy nem tévesztendő össze a *moru*-val; egyébként ez a *madi* a DELAFOSSE-féle nilus-kongói nyelvek csoportjába tartozik. DELA-

FOSSE tehát három nyelvnek tartja azt, amit GREENBERG négynek, de nehéz megállapítani, hogy a két szerző felfogása hogyan egyeztethető össze.”

Ahogy a polinimia esetét olykor csak az írásváltozatok sokfélesége szaporítja (*jur — giur — diur*), a homonimia esetei közt is sok olyan akad, amelyben talán nagyobb különbség mutatkoznék az alakok közt, ha az írásváltozatok (amelyek aligha alapulnak a kiejtés fonetikai hűségű tükrözésén) nem bonyolítanák össze. Ez vonatkozik talán a „gbandi — ngbandi” nyelvek neveinek hasonlóságára.

Nagyon is feltehető, hogy a későbbi, korszerű adatgyűjtésre támaszkodó kutatások során számos alaki azonosság vagy hasonlóság megszűnik, ugyanakkor több más homonimia keletkezik.

7.2. Az afrikai nyelvek és népek megnevezéseinek magyaros írásmódja és a nyelvhelyességi szempontok

Ami mármost a magyaros írásmód, és a nyelvhelyesség szempontjait illeti, nyilvánvaló, hogy a nevek sokféleségét nem lehet figyelmen kívül hagyni. Lehetetlen egy alakot vagy akár kettőt (egyet a nyelv, egyet a nép nevéül) kiválasztani, s csupán ezeket megtenni magyar elnevezésként, amikor nem tudjuk pontosan, hogy az illető nép milyen nevet használ, vagy ha igen, az európai nyelvek és nemzetközi afrikanisztikai irodalom nem őket használja, illetőleg országonként más-más nevet használ. Nem választhatunk ki tehát csak egyet, ill. kettőt a nyelv és a nép egyedül helyes, magyaros nevéül, amikor ennél sokkal több van általános használatban. Bizonyos mértékig irányadó kell hogy legyen a nép saját megnevezése, amikor ez ismeretes. Nem helyezkedhetünk arra az alapra, hogy az idegenek által használt nyelv- és népnév a helyesebb, ahogy ez az elv európai vonatkozásban sokáig joggal egyeduralkodó volt. Ugyanis ezért tartjuk helyesebbnek, ha a németek bennünket magyarokat „ungarisch”-ként neveznek nem „magyarisch”-nak, amely valóban kissé gúnyos és sértő hangzása az illabiális *a*-val és *dj*-vel való kiejtésben. De ma már Európában sem érvényesül ez az elv a legújabb nemzetközi népek szubjektív érzelmei miatt. Az nem vitás, hogy a „tót” név a „szlovák” helyett ma már kizárólag gúnyos és rosszalló telítettséggel a magyar fül számára is, holott kétségtelen, hogy a szó keletkezésekor semmiképpen sem volt az. De az Európától távoli népek közt a vietnamiak a korábban az idegenek által használt és a tudományos irodalomban is elterjedt „annami”, „annamita” nevet helytelennek, sőt sértőnek találják, ezzel szemben az ő saját nevüket, a „Vietnam” és „vietnami”-t hallják szívesebben az idegenek ajkáról. Ilyen jellegű tendenciák Afrikában is vannak.

Am az is kétségtelen, hogy nem indulhatunk ki a magyar névadáskor csakis ebből a szempontból egyrészt, mert kevés kivétellel nem ismerjük az illető nép viselkedését erre vonatkozólag, másrészt azért, mert kevés vagy irodalommal egyáltalán nem rendelkező népekről lévén szó, az Európában használt és különösen a tudományos irodalomban gyökeret vert nevektől egyelőre nem lehet eltekinteni. Így minden egyes esetben mérlegelni kell, hogy a saját elnevezést használjuk-e, amelynek újabb van már valami hagyománya, vagy az ismeretlen név helyett inkább az Európában általánosan elterjedt nevek közül válasszunk-e. Nyilvánvaló, hogy a „mum” vagy „bamum” név helyett nem fogjuk a *fúpám.ám* nevet használni, amely saját név ugyan, de a tudományos

irodalomban, a napi sajtóban egyáltalán nem fordul elő, hiszen ez megnehezítené a névazonosítást a nemzetközi szóhasználattal. Sok olyan eset van, amikor az európai és a saját elnevezés közt csupán kevés fonetikai eltérés mutatkozik. Úgy vélem, ilyenkor méginkább jogos az „európaias” alak átvétele.

Ami a nyelvnév és a népnév különbségét illeti, a lehetőséghez képest törekedni kell a magyaros alakok kiválasztásakor is a kettő megkülönböztetésére. Erre azonban nem mindig kerülhet sor. A bantu nevek közt az az említett alapelv — amint korábban beszéltem róla — elég könnyen megvalósítható, hiszen legfeljebb csak a prefixumot kell helyesen alkalmazni. A szudáni nevek közt azonban a tudományos elnevezések sem különböztették meg a kettőt még akkor sem, amikor pedig az elnevezések pontos tartalma a kutatók előtt régóta világos volt. Pl. a voltai csoportba tartozó „kaszele” tulajdonképpen népnév, a nyelvet e nép *ce* nyelv(?) szóval jelöli (WESTERMANN—BRYAN 1952: 67). Nem hiszem, hogy a mi ideiglenes szabályozásunkban túlmehetünk ezen a hagyományon, még akkor sem, ha az helytelen. Semmiképpen sem javasolható a nép- és nyelvnév különválasztása akkor, ha a népnév ugyanannak a tőnek pusztán többes számú alakja. Ez vonatkozik a Nigériában beszélt „nupe” nyelv, ill. nép nevére. A *nupeci* többesszámú népnévi alakot csak az egyik szomszéd nép vette át a „nupékra” alkalmazott népnévként, egyébként a „nupe” alak (és még néhány másfajta változat) él mindkét jelentésben. Ebben az esetben ui. a magyar nyelvteni és jelentéstani rendszerbe az idegen név hibásan illeszkednék bele: a népnév egyes számú egyeztetést kíván (vö. „a magyar” ti. nép, „a francia” ti. nép, s ugyanígy a „maszai” ti. nép), míg az ilyen többes számú jelentést képviselő népnevek egyeztetése magyarban hibás volna (a *nupeci* fordítása: „a nupék”). A bantu *ba*- prefixum formailag ugyan szintén többes szám, de egyben egy más névszói osztályt képvisel, és a népnevek mellett valódi népnévképzővé vált. Számos szudáni nyelvben is ez lehet a helyzet, de hiányos ismereteinkkel (nemcsak a saját ismereteimre vonatkozik ez a megjegyzés) csak kevés esetben lehetne pontosan tisztázni.

Általános érvényű szabályt tehát nem lehet kimondani, és ez méginkább mutatja a szabályozás ideiglenes jellegét; ha egy korábban nem használt saját elnevezés az illető nép társadalmilag, politikailag való felemelkedése folytán elterjedne, azt az alakot vagy azt is fel kell venni a magyaros elnevezések közé. Az egyetlen elfogadható szabály ebben a vonatkozásban inkább gyakorlati jellegű: a sokféle név közül csupán annyit vonjunk bele a szabályozásba, amennyi okvetlenül szükséges. Egy másik gyakorlati szabályt kell alkalmazni arra az esetre, amikor a szerzők közt véleményeltérés van a tekintetben, hogy egy vagy két (esetleg több) különböző nyelvi vagy etnikai egységgel állunk-e szemben, tehát amikor e sokféle név egy-egy csoportja esetleg két (vagy több) egységre vonatkozik. Ilyenkor két (vagy több) névváltozást kell felvenni ugyanazon név egység alatt.

Az előbb már említettem a hagyomány súlyát. Nem kétséges, hogy a nevek és névalakok kiválasztásában erre feltétlenül tekintettel kell lennünk. A hagyomány főleg az európai népek, ill. az afrikánisztika hagyományát jelenti, mert sajnos a magyar íráshagyomány a nép- és nyelvneveket illetően csupán néhány, egyáltalán nem olyan bonyolult esetre vonatkozik (a földrajzi fogalmak körében talán több hagyományos „magyar” név van, pl.: Nílus, Kongó, Szahara, Zambézi, Núbiai sivatag stb.). Ilyen mindenekelőtt a „szuahéli” név. Ez aránylag elég sokat szerepelt évtizedek óta mind a sajtóban, mind a különféle (nem nyelvtudományi) szakmunkákban. A saját név ejtése *šahi: li*,

s nagyjából ezt a kiejtést adja vissza az angol „Swahili” név is. Mi a „szuahéli” alakot a német nyelvhasználatból vettük át (Suaheli). E névalak helyessége az eredeti kiejtés szempontjából nagyon vitatható, de mivel már valóban támaszkodik némi hagyományra, megtartható. A másik név a „hausza”, amely viszont amúgy sem jelent semmiféle problémát, hisz mindenképpen „hausza” lehetne magyarul. A harmadik a „nuba” nyelv, amelyet lehetne „núbiai” alakban is használni a „núbiai sivatag” analógiájára. A negyedik a „zulu” név. Itt ugyanaz a helyzet, ami a „hausza” esetében. Az ötödik a „kaffer” név, amelyet a rokon „zulu” nép nevével együtt szoktak nálunk említeni „zulu-kaffer” alakban. A kafferek saját neve „xhosa” (angolos átírásban). Az első két jel (*xh*) csettintő hangot jelöl. A „kaffer” név megtartását részben a hagyományra, részben a saját név írásának és ejtésének nehézségeire való tekintettel megtartani javaslom, de a tudományos irodalomban a „xhosza” alak használata helyesebb volna. — A „koiszan” nyelvek közül megtartható a „busman” és a „hottentotta” elnevezés is, bár le kell szögezni, tulajdonképpén mindkettő a búrok által adott gúnynév. Melléjük azonban fel kell venni a tudományos irodalomban ma már általánosan elterjedt elnevezéseket, mégpedig a hottentottákra a „koin” ’emberek’ saját nevet és a busmanokra a „szan” nevet, amelyen a hottentották hívják őket. Egyre terjed a „koin” vagy „koiszan” elnevezés, amellyel az afrikanisták az egész csoportot jelölik.

Ezzel a magyar hagyománnyal lényegében végeztünk is. Az, hogy a napisajtóban az utóbbi évtizedben nagy összevisszaságban más nevek is előfordulnak, még hagyománynak nem tekinthető.

A magyaron kívül viszont még számításba kell venni az európai és a tudományos irodalom hagyományát. Úgy vélem, az „aholo” népnév éppen ezért inkább elfogadható, mint a saját név: az „ago”; a „nyangbo” is inkább, mint a saját „batrugbu” elnevezés. De azért a hagyomány sem érvényesülhet kizárólag. Számításba kell venni a magyar nyelv fonetikai rendszérének követelményét és az ebből folyó esztétikai követelményt. A „kpelle” népnév ma már egyre inkább használatos Afrikában. (Libériában és Guineában, a törzsi kereteken túl is). Mégis úgy vélem, hogy a francia „gerze” név, amely mindmáig általánosan ismert Afrikában is, sokkal inkább választható magyar névnek (nem „guerzé” írásmóddal, ahogy több újságcikkben már olvastam), mint a magyar szemnek és fülnek szokatlan „kpelle” alak. Ha pedig valaki a név eredeti kiejtésére hivatkozik, mint követendő szempontra, akkor rá kell mutatnunk arra, hogy az eredeti hangalaktól a „kpelle” írásmód is majdnem olyan távol van, mint a „gerze”. A *kp* ugyanis egy európai nyelvekben szokatlan labioveláris zárhang (*kp*), amely nagyjából zöngétlen ugyan, de bizonyos egyéni változatokban közel áll a zöngés ejtéshez (és több szomszédjuk ajkán inkább zöngés hang, ahonnan a francia név *g* hangja is származik). Az *l* hang, mint a legtöbb afrikai nyelvben bizonyos rokon akusztikai és genetikai vonást mutat az *r* hanggal. A franciául jól tudó (és ez nem szokatlan) kpelle ember számára a „gerze” hangalakat alighanem könnyebben fölismeri egy magyar ember ejtésében, mint a „kpelle” hangalakat, amelyet legtöbbször a *k* és *p* közé önkénytelenül ejtett mormolt, redukált magánhangzó-epentézis miatt két külön más-salhangzófonémának értenének. Azért a szótári részben változatként a „kpelle” alakot is felvettem mint javaslatot.

7.3. Az afrikai nyelvek és népek megnevezései magyaros helyesírásának alapelvei

A következő lépés valóban már csak a tulajdonképpeni magyaros helyesírás alapelveinek kidolgozása.

Nem vitás, hogy a legfontosabb elv az eredeti kiejtésnek (a magyar hangrendszer követelményeihez való hozzáidomítás után) a magyar ábécé megfelelő betűivel történő fonetikus átírása. Ezt sok esetben könnyű is alkalmazni, így lesz a „yoruba” névből a magyar „joruba”, a „reshe”-ből a magyar „rese” stb. A nehezebb eseteket is könnyen eldönthetjük a cikk befejező részében közlendő táblázat útmutatásainak megfelelően, mert nyilvánvaló, hogy a „chwana” névből „cvana” lesz, hiszen a magyar *v* hanggal kell helyettesítenünk az eredeti bilabiális zöngés réshangot. A „doghossie” vagy „dorhossie” névből az eredeti ejtémód ismeretében „dogoszie” alak lesz magyarul, mert a *g* illetőleg *rh* betűcsoport (ez utóbbi főleg francia alak) zöngés veláris réshangot (*ɣ*) jelöl.

A baj azonban ott van, hogy számos név eredeti pontos kiejtését nem ismerjük, csak angol, francia átírásból következtetünk rá, amelyek eredetileg gyakorlati használatra készültek, és az európai nyelvek eltérő helyesírásai szerint írt alakváltozatok nem engednek azonos kiejtésre következtetni. Különösen a végső *e*-féle magánhangzókkal van baj. A Volta-folyó környékén beszélt „sziti” nyelv nevét MURDOCK (1959: 79) „site” alakban idézi. Igaz, hogy az angol írásmód hajlamos a végső *i* hang *e* betűvel való jelölésére. Ezért írják angolul a „fanti” nyelvet „fante” alakban. A „fanti” ejtémódot a német és más adatokból ismerjük. Itt van azonban a „balante” nyelv, amelynek végződése teljesen bizonytalan, tekintettel arra, hogy a portugál „balante” alak is ejtethető portugálul *i* végződéssel, akárcsak angolul. Amellett előfordul egy más-salhangzóra végződő alak is („balant”) a névváltozatok között (WESTERMANN-BYRAN 1952: 15).

Olykor kétes, hogy az *-e* végződésnek van-e egyáltalán hangértéke. A Rudolf-tótól északnyugatra élő „murle” nép nevét az angolok „murle”, de a franciák is „murle” alakban írják. A végmagánhangzó ejtése azért valószínű, mert a többi névváltozatban („merule”, „murule”) is szerepel. A magyaros írásmódban ideiglenes jelleggel főleg azért hagytam meg, hogy a kiejtés az *-e* végmagánhangzóval könnyebb legyen. A francia *-é* írásmód olykor rövid nyílt *e* hangot („balé”), máskor zárt *é* („moré”) hangot takar, ahogy ez az utóbbi ejtés a francia helyesírásból következik is. Az eredeti, helyesnek tekinthető kiejtés eldöntésére nem lehet sem az átlag angol, francia embert, de még az ilyen nemzetiségű afrikanistát sem felkérni, mert ha nem ismeri az illető nyelvet, nem szakembere, akkor ő is csak a helyesírás alapján képezi a megfelelő hangsort, de akkor sem mindig következetesen. A hazánkban található gyér afrikanisztikai irodalom gyarapításával persze sok bizonytalan név kiejtése tisztázható lesz, de még jócskán maradna eldöntetlen kérdés, hisz a külföldi afrikanisztikai irodalomban sincs ezideig mindenről adat. Ezekben az esetekben csak az angol, francia stb. helyesírást lehet kiindulópontul venni a magyaros írásmód kialakításában, tehát a végső *e*, ill. *é* jeleket *e* betűvel írnám át. Ez a néhány példa mutatja, mennyire szükség van arra, hogy az anyagot két részre osszuk aszerint, hogy végleges vagy ideiglenes írásmódot állapítsunk meg rájuk nézve, azzal a kiegészítéssel, hogy a ma véglegesnek látszó megoldáson is módosításokat kell majd tenni.

A magyaros írás kialakításában először azt az alapelvet kellene alkalmazni, hogy az afrikai nevek idegenes jellegét, amennyire az előbb említett szabályok engedik, megőrizzük. Erre talán azért van szükség, hogy ezzel is hangsúlyozzuk, a szóban forgó nevek mennyire nem váltak még valódi magyar szavakká. Az eddig elmondottak, a sok bizonytalanság és ideiglenesség alátámasztja ezt a szempontot. Ennek megvalósítása érdekében az *o*-ra végződő nevek rövid *o* írását meg kellene tartani (a *tó*alakban), és nem lenne helyes hosszú *ó*-val átírni őket még akkor sem, ha a kiejtésben a szóvégző magánhangzó természetesen hosszúnak hangzana (pl. „kotoko”, „nyangbo”, „teszo”, „kulango” stb.) Ezen kívül a szó belsejében sem alkalmaznám az *ó*, *ú*, *í*, *ő* jelet, helyettük csak a rövid változatot (pl. „gur” és nem „gúr” nyelvek), pedig a hosszú magánhangzós ejtésre a magyar ajak könnyen hajlik.

Egy másik ilyen szabály volna a *dj*, *d'j*-szerű hangkapcsolatok átírása, amelyben az angolos *dy* írásmódot tartanám meg a magyaros *dj* helyett. A *gy* semmiképpen sem jönne számításba, mert az az eredeti kiejtéstől sokkal távolabb vinne. Példa rá a „dyula” és „dyola” nyelvek. Megjegyzem, ezeknek a neveknek van angol és francia *dj* írásváltozata is, amit magyarul *dzs* jellel kellene átírni, de az eredeti kiejtést az előbbi írásmód jobban megközelíti. Nem áll messze ettől az *i* félhangzós, ill. *ju*, *jo* diftongusos ejtémód sem, de azért inkább javasolom a „dyola”, „dyula” féle írásmódot, mint a „diula”, „diola”-féléét, bár a francia hagyományban ennek is van nyoma.

Egy harmadik ilyen szabály az *i*-vel kezdődő triftongusok *j* nélküli írásmódja; tehát „dogoszie” nem pedig „dogoszije” alakot írának, habár a magyar kiejtés mindkét esetben ugyanaz marad. Ugyancsak *i*-t hagynék meg az *i*-vel végződő diftongusok esetében, tehát „szongai”-t írnék, nem „szongaj”-t. Itt a magyar kiejtés nem ugyanaz, és kétségtelen, hogy az eredetit a „szongaj” írásmód közelíti meg legjobban, de vegyük figyelembe, hogy a libériai „vai” nép nevét „vaj” vagy „vaj” alakban kellene írni, ha szigorúan ragaszkodunk az ejtéshez. A magyar ejtés és írás számára kényelmetlenebb alakok létrehozatalának elkerülésére jobbnak tartom az *ai*-féle megoldást.

Negyedik alapelv volna az esztétikai, ill. az eufemisztikus szempontok követelménye. A földrajzi elnevezésekben ezt valósították meg, amikor a „Baszutó föld” helyett a „Bászutó föld” alakot tették meg a korábbi hivatalos magyar elnevezésnek. Nézetem szerint ez az elv azonban csak vagylagos megoldásként jöjjön számításba, hiszen a tréfálkozásnak így sem tudjuk teljesen elejét venni. Ennek a követelménynek megfelelően vettem fel a „basza”, „baszari” stb. nevek mellett a „baza”, „bazari” alakváltozatokat. Meg kell jegyezni, hogy a források közt ilyen ejtésre utaló adatokat is találunk, tehát eljárásunk ezekben az esetekben semmiesetre sem mesterkél. Megjegyzem, hogy a „Bászutó föld” esetében a „Bazutó föld” alak felvétele lett volna a célszerűbb megoldás.

Az ötödik szabály a *ts* betűkapcsolatoknak *tsz* és nem *c* jellel való átírását mondaná ki. Ez egyébként fonetikai szempontból is helyesebb megoldás.

A táblázat tartalmazza a többi átírási szabályt, nem árt azonban a magyar nyelv helyesírása és kiejtése szempontjából a leggyakoribb és legközönségesebb problémát jelentő *a* és *á*, illetőleg *e* és *é* ejtésére, ill. írására itt bővebben kitérni. Eszerint az afrikai nyelvekben gyakori *a* és *o* (nyílt labiális, veláris) magánhangzót a magyarban egyformán *a* hanggal kell jelölni, ugyancsak egyetlen *e* betűvel az *e* és *ε* hangokat, pedig a „bale” név ejtése *bale*, ezzel szemben a *tobote* név végződő hangja zárt *e* magánhangzó.

Mivel az a és σ^4 , továbbá az e és ϵ rövid hang, azokban az esetekben, amelyekről tudomásom van, a rendelkezésünkre álló egyetlen rövid hangértékű jellel kell őket átírni még akkor is, ha így a két különböző idegen fonéma a magyarban egy fonémaértéket fog képviselni. Ez vonatkozik a „gbasza” („basza”) magyar átírására, ahol az első magánhangzó eredetileg illabiális, a második labiális hang.

Folytatjuk.

FODOR ISTVÁN

⁴ A σ átírása azért azokban az esetekben, ahol a hagyományos európai írásmódot kell megtartani, lehet o , pl. az „idzso” nyelv neve saját ejtésben σ végződésű, az európai átírásokban viszont o hangértékű betűvel írták át. Ezt tartottam meg én is a szótári részben.